

Кримінальні процеси у сфері економіки – тенденції та заходи щодо протидії їм

*Я.Ю. Кондратьєв,
В.І. Антипов*

Фальшивомонетництво, його вплив на кримінологічну ситуацію, заходи протидії

У господарському механізмі держави існують матеріальні об'єкти, підроблення яких створює безпосередню загрозу економічній безпеці, оскільки веде до злочинного вилучення особливо великих коштів з переведенням їх у тіньовий сектор економіки або за кордон:

- гроші (українські та іноземні) та цінні папери (акції, облигації внутрішніх республіканських і місцевих позик, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, приватизаційні папери тощо);

- різного роду квитки – квитки на спортивні змагання та концерти, квитки на проїзд транспортом тощо, як еквівалент певної суми грошей;

- документи, що обслуговують обіг грошей та майна (чеки грошові, майнові, розрахункові, доручення на видачу майна, поліси страхування, товарні накладні тощо).

Завданням даної роботи є виявлення суспільної небезпеки, масштабів, характерних рис підроблення зазначених матеріальних об'єктів, а також визначення основних чинників поширення фальшивомонетництва*.

Кондратьєв Ярослав Юрійович — кандидат юридичних наук, професор, ректор НАВСУ, генерал-лейтенант міліції.

Антипов Володимир Іванович — кандидат юридичних наук, доцент, начальник НДІ НАВСУ.

* Чинне законодавство не використовує термін “фальшивомонетництво”. Так, ст. 79 КК передбачає відповідальність не за фальшивомонетництво, а за “виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів”. Умовно можна поширити цей термін на всі випадки фальшування грошей, цінних паперів та різних документів з корисливих мотивів.

Суспільна небезпека фальшування грошей та цінних паперів полягає в дестабілізації фінансово-кредитних відносин, ускладненні регулювання грошового обігу.

Кількість виявлених злочинів по лінії фальшивомонетництва постійно зростає. За даними Головного управління державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України в 1995 р. було зареєстровано 1852 таких злочини, а в 1998 р. – 4027 (зросло в 2,2 раза).

За оперативною інформацією у 1998 р. вилучено понад 22 тис. фальшивих банкнот Національного банку України на суму майже 395 тис. грн (кількість збільшилась на 49 % порівняно з 1997 р.), а також 6,7 тис. банкнот США – 657 тис. дол. (збільшилась у 3,6 раза), 383 банкноти Російської Федерації старого зразка – 31,4 млн руб. (зросла у п'ять разів), 369 банкнот Італії – 22,8 млн лір (вперше) та 26 банкнот Німеччини – 2,7 тис. марок (зменшилась у 2,7 раза).

У результаті вжитих заходів у 1998 р. ліквідовано 30 підпільних майстерень (у 1997 р. – 22) з виготовлення фальшивих грошей. Припинено діяльність 112 груп фальшивомонетників (плюс 19 %), у складі яких діяло 325 осіб.

Відсоток виявленої фальшивої національної валюти відносно загального обсягу готівки в державі постійно зростає і становить уже приблизно 0,01 % (для порівняння – у розвинутих західних країнах він сягає 0,013 – 0,015 %).

Географія розповсюдження фальшивих купюр по Україні досить широка. Найчастіше вони вилучаються в м. Києві, Львівській, Харківській, Дніпропетровській та Житомирській областях.

Поряд з фальшуванням грошей зафіксовані випадки фальшування компенсаційних сертифікатів, страхових полісів, пластикових кредитних карток.

Так, серед фірм Києва, що мали збитки від шахрайства з пластиковими картками тільки однієї платіжної системи VISA, є такі фірми, як магазин “Levi Straus”, ресторан “Арізона”, магазин “Каштан”, магазин “Салют”, казино “Спліт”, супермаркет “Мрія”, ресторан “Фламінго” і багато інших.

Суспільна небезпека фальшування різноманітних квитків пов'язана, по-перше, з тим, що в більшості випадків вони

є еквівалентом готівки. По-друге, враховуючи винятково великі обсяги реалізації квитків, їх фальшування є дуже вигідним видом злочинного бізнесу, перетворюється на одну із складових економічного підґрунтя організованої злочинності.

Візьмемо, як приклад, проблему квитків на міський транспорт.

Статистики обсягів реалізації фальшивих проїзних документів не існує. У той же час, деякі непрямі дані дозволяють дійти до висновку про поширеність цього виду злочину.

До Держзнаку України на експертизу майже щомісячно надходять зразки з вилучених партій фальшивих абонементних квитків на міський транспорт.

Підробки досягають високого рівня виконання з використанням сучасного поліграфічного обладнання, яке коштує великі гроші.

Отже, злочинці йдуть на великі витрати через отримання надприбутків від фальшування проїзних документів. А такі надприбутки, в свою чергу, можливі лише при великих обсягах фальшування.

З початку 1997 р. в Києві розпочато виробництво на підприємствах Держзнаку України проїзних документів на проїзд у міському пасажирському транспорті з підвищеним ступенем захисту від підроблення. У результаті середньомісячна кількість реалізованих квитків збільшилась за березень – грудень 1997 р. в середньому на 43 %. Валовий доход від їх реалізації за цей період становив 13 млн 875 тис. грн. Тобто до цього заходу майже половина квитків в столичних автобусах, трамваях та тролейбусах були фальшивими і приносили зловмисникам більше ніж півмільйона гривень щомісячно.

За даними відділу управління міського електротранспорту Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України, обсяг продажу абонементних квитків тільки на електротранспорт складає по Україні понад 800 млн штук на рік. Якщо припустити, що частина квитків підробляється (а наведені факти дають для цього підстави), то щорічно близько 200 млн грн. готівки надходять до тіньової економіки.

Проблема фальшування квитків на всілякі видовищні заходи (футбол, концерти суперзірок тощо) призводила деякі концерти до межі зриву.

Суспільна небезпека фальшування документів, що обслуговують обіг грошей та майна, полягає в тому, що підроблені документи дозволяють зловмисникам заволодівати великими коштами і матеріальним цінностями та уникати оподаткування. Крім того, поява в цивільному документообігу держави значної кількості підроблених документів дезорганізує господарський механізм, створює атмосферу невпевненості, утруднює налагодження нормальних комерційних відносин.

Особливість цього виду фальшування полягає в тому, що тут найчастіше мова йде про так званий інтелектуальний підлог – тобто до документів, які формально є абсолютно справжніми, вносяться неправдиві відомості.

Аналіз слідчої та судової практики, а також практики діяльності оперативних підрозділів свідчить, що більшість злочинів у сфері економіки (розкрадання, ухилення від податків, шахрайство з фінансовими ресурсами тощо) скоюють за допомогою фальшування певних документів особи, які самі складають ці документи.

Найбільш поширені схеми переведення товарів і особливо грошей до тіньового сектора економіки передбачають обов'язкові маніпуляції з документами, в яких відображається рух товарно-матеріальних цінностей та грошей. Можна стверджувати, що навіть респектабельні магазини, які всі факти продажу товарів фіксують за допомогою касових апаратів, мають можливість після закінчення робочого дня зменшити рівень прибутку в кілька разів. Для цього достатньо, наприклад, переписати товарні накладні та деякі інші документи, показавши в них завищену ціну придбання товару магазином.

У сфері надання послуг існування тіньового сектора пов'язано з фальшуванням певних документів. Ремонт взуття, побутової та радіоелектронної техніки, індивідуальний пошив одягу, паркування автомашин, їх зберігання на стоянках тощо передбачають виписування квитанцій. Застосування касового апарату при цьому не завжди ефективно, а інколи зовсім не

ефективно. Замовник може не наполягати на тому, щоб йому видали касовий чек, але він завжди отримує квитанцію. І що всюди можна бачити? Клієнтам видають квитанції, які друкують де завгодно в будь-якій кількості. У більшості випадків ці квитанції виписують тільки для клієнта і вони не мають відображення в бухгалтерських документах.

Деякі чинники поширення фальшивомонетництва, чинники, які є загальними для всіх напрямів фальшивомонетництва, мають економічний, технічний, організаційний характер.

Чинники економічного характеру:

- зростаюча інфляція і пов'язане з нею падіння курсу національної грошової одиниці;
- збільшення в обігу грошової маси валют провідних країн;
- загальна нестійкість економіки, що веде до суттєвого падіння рівня життя багатьох верств населення.

Чинники технічного характеру:

- поширення серед суб'єктів господарювання сучасного поліграфічного обладнання;
- неконтрольоване ввезення в Україну та здача в оренду (лізинг) багатоколірних сканерів, кольорових принтерів та копіювальних апаратів високої розподільної здатності з програмним керуванням, які забезпечують якісне і швидке відтворення складних за малюнком і колірною гаммою грошових знаків. До складу злочинних груп усе частіше входять спеціалісти з вищою освітою – електроніки, програмісти тощо. Можна констатувати про появу нового виду злочинної діяльності фальшивомонетників – розробка, тиражування та збут програмного забезпечення для підроблення будь-яких паперових об'єктів.

Чинники організаційного характеру:

- відсутність у структурі МВС спеціалізованих підрозділів, які би цілеспрямовано займалися цією проблемою;
- невідпрацьованість функції координації, методичного керівництва, інформаційно-аналітичного обслуговування, безпосереднього планування та організації проведення заходів міжрегіонального рівня.

Специфічні чинники щодо фальшування грошей. Поширенню фальшивок сприяють тісні міжнародні кримінальні зв'язки фальшивомонетників. Це підтверджують непоодинокі випадки

затримання кур'єрів з фальшивими купюрами та знешкодження каналів транспортування, виявлених оперативним шляхом, а також під час митного догляду й контролю.

Усе частіше виявляється тісний контакт між такими злочинами, як виготовлення і збут підроблених грошей, контрабанда, підпільна торгівля наркотиками та краденими автомобілями. У деяких випадках крупні оптові покупці контрабандних партій наркотиків використовують для розрахунків фальшиві банкноти.

Як свідчить досвід, значно покращити оперативну ситуацію, зменшити надходження фальшивих грошей до обігу можливо шляхом оснащення установ й організацій, що працюють з готівкою, відповідним контролюючим обладнанням.

Специфічні чинники щодо фальшування проїзних документів. Як відомо, виготовлення захищених від підроблення проїзних документів дає значний економічний ефект.

Однак в областях продовжується практика виготовлення проїзних квитків на звичайному папері в друкарнях, де відсутнє належне обладнання й які не мають ліцензії Держзнака України. Такі проїзні квитки легко фальшувати на звичайному офісному обладнанні, в районних друкарнях, на розмножувальних дільницях підприємств різних форм власності тощо.

Таке становище пояснюється тим, що відсутня зацікавленість певних керівників у ліквідації умов для неконтрольованого обігу проїзних документів на проїзд у міському пасажирському транспорті. Комусь вигідно безконтрольно друкувати так звані рулонні квитки з тим, щоб у подальшому також безконтрольно розпоряджатися отриманою виручкою, одночасно волаючи про збитковість громадського транспорту.

Показово, що той вид міського транспорту, де використовуються найбільш захищені квитки – метрополітен, є, мабуть, єдиним не збитковим транспортом.

Можна також вказати на існування в цій сфері **нормативно-правового чинника**. Якщо за випадок виготовлення єдиної грошової банкноти номіналом у гривню винна особа може отримати покарання у вигляді позбавлення волі строком до 10 років з конфіскацією майна (ч. 1 ст. 79 КК), то за виготовлення проїзних квитків, хоч на мільйони гривень, передбачено покарання

у вигляді позбавлення волі на строк до двох років або виправних робіт на той же строк (ст. 153 КК).

Специфічні чинники щодо фальшування документів, що обслуговують обіг грошей та майна. Для попередження різного роду оборудок, посилення контролю за дотриманням касової дисципліни, наявністю, рухом і зберіганням товарно-матеріальних цінностей і запобігання зловживанням у фінансово-господарській діяльності підприємств, установ, організацій усіх форм власності та господарювання центральні органи виконавчої влади, керуючись положеннями про них, почали видавати нормативні акти (накази) щодо надання деяким документам у сфері господарського обігу статусу бланків суворого обліку. Це позитивно позначилося на ефективності діяльності правоохоронних органів щодо виявлення осіб, винних у скоєнні економічних зловживань.

У тому, що надання певним бланкам статусу документів суворого обліку сприяє вирішенню проблем протидії тінізації економіки і допомагає викривати факти вчинення розкрадань та інших злочинів, переконує досвід експлуатації інформаційно-довідкової системи (ІДС), за допомогою якої обліковується рух від виробника до споживача бланків довіреностей на отримання товарно-матеріальних цінностей.

Система на замовлення Держзнаку України розроблена і зараз експлуатується в дослідному режимі Науково-дослідним інститутом проблем боротьби зі злочинністю Національної академії внутрішніх справ України. Протягом березня – грудня 1998 р. за допомогою ІДС підготовлені відповіді на майже 600 запитів від різних правоохоронних органів. Останні місяці до ІДС щоденно надходить близько 10 запитів щодо встановлення власників довіреностей, які були використані при вчиненні певного зловживання.

У той же час, під гаслом того, що буцім-то бланки суворой звітності створюють зайві труднощі для суб'єктів господарювання, заважають розвитку підприємництва, розпочата кампанія ліквідації системи документів суворого обліку. З такою мотивацією були, зокрема, оспорені Держкомпідприємництвом України нормативні акти щодо введення бланків суворого обліку Мінтрансу України, Мінфіну України та Державного комітету статистики

України. Але ретельний аналіз цих обвинувачень засвідчив відсутність для них серйозних підстав. Показовим при цьому є те, що останнє рішення Держкомпідприємництва України щодо припинення дії наказу Державного комітету статистики України від 27 липня 1998 р. №263 було відкликано самим Державним комітетом України з питань розвитку підприємництва.

Тепер почався новий виток цієї кампанії. Підготовлений проект постанови Верховної Ради України, який містить разючі новели – дозволити суб'єктам господарювання самим вирішувати, які операції вони будуть фіксувати за допомогою бланків суворого обліку, а які за допомогою папірця, виготовленого на офісному обладнанні з можливістю неодноразової зміни його змісту.

Стосовно протидії тінізації сфери послуг. Ще в 1995 р. наказом Укрсоюзсервісу від 29 вересня 1995 р. №8 було прийнято рішення про виготовлення серії бланків суворої звітності, які повинні застосовуватися у процесі розрахунків зі споживачами за побутові послуги. Бланки були своєчасно виготовлені. Але з ініціативи Укрсоюзсервісу з'являється дозвіл на одночасне використання старих і нових квитанцій.

Результат зрозумілий – ніхто в сфері надання послуг захищеними від підроблення та інших маніпуляцій квитанціями не користується. Вони вже три роки лежать на складах, а громадяни, заїхавши, наприклад, на автостоянку, отримують від охоронця папірець, який свідчить про право через годину забрати свою машину, але навряд він означає, що гроші клієнта надійдуть до держави.

Підприємці України набули великого досвіду щодо укриття прибутків від оподаткування, переведення коштів у "тінь". Деякі з них звикли до таких схем, деякі просто не вміють по-іншому працювати. За таких обставин зменшення податкового тиску на підприємництво не є гарантією масового виходу з "тіні". Той, хто звик існувати "в тіні" при 80 % платежів, може залишитися там навіть при 10 %.

Лібералізація податкового законодавства повинна супроводжуватися посиленням контролюючої функції держави. Однак постійні перевірки, збільшення штатів контролюючих органів тощо потребують великих витрат і малоефективні.

Альтернативою цьому може стати виважене введення бланків суворого обліку і звітності на ключових ділянках цивіль-

ного господарського документообігу. Це не тільки не потребує бюджетних витрат, а є економічно вигідно.

Викладене дозволяє дійти висновку, що проблема фальшивомонетництва є важливою та актуальною для сьогодення України. Зважаючи на те, що зростання масштабів фальшування грошей, цінних паперів, пластикових карток та інших засобів платежу, різноманітних квитків, як еквівалента грошей, а також документів у сфері господарського (цивільного) документообігу може становити загрозу економічній безпеці держави, є потреба в розробці проекту Державної програми протидії фальшивомонетництву.

Для її розробки необхідно визначити всі чинники поширення цього явища і запропонувати відповідні заходи щодо нейтралізації наявних чинників фальшивомонетництва.